

A Kádár-kor társadalma

Majtényi György

MTA Doktori értekezés tézisei

Budapest, 2020

I. Az értekezés tárgya, tudománytörténeti előzmények, célkitűzések, kérdések

A doktori értekezés a Kádár-korszak társadalmáról szól. A történetírás jobbára politikai korszakok egymásutánjában írja le a történelmet (például: Horthy-, Rákosi- vagy Kádár-kor). Ha a politikatörténeti korszakokat egyes személyekhez kötjük, akkor úgy tűnik, mintha az események, folyamatok szinte kizárólag a legfőbb politikai vezetőknek – vagy az őt körülvevő szűkebb elitnek – az akaratából vagy az érdekében történtek (volna). A korszak névadója uralkodik a társadalom felett; s az hol szenved, hol alkalmazkodik, hol pedig megpróbál boldogulni. E korszakok – egymástól nem független – társadalmi gyakorlatainak a megismerése amiatt is fontos, mert enélkül nem lehet megérteni maguknak a politikai rendszereknek a kialakulását, működését. (Összetett kérdés az is, hogy önmagukban vizsgálhatóak-e a történelmi korszakok, illetve azok függetlennek tekinthetők-e egymástól.) A disszertáció a Kádár-korszak kapcsán arra kérdez rá, hogy milyen lehetőségek voltak az egyéni, ill. a csoportos cselekvésre a korban, és a hétköznapi emberek cselekedetei miképp határozták meg a kor társadalmát és ezen keresztül a politikát.

A Kádár-korszak ma a közvélemény szemében egységes időszakként látszik, és a történetírás is többnyire így kezeli. Kérdéses azonban, hogy éles határvonal húzható-e a Rákosi- és a Kádár-kor közé, hiszen az utóbbi „rendszerként” sem politika-, sem gazdaság-, sem társadalomtörténeti értelemben nem tekinthető gyökeresen újnak. A szocialista rendszer egésze leírható Magyarországon totalitarizmusként, abban az értelemben, hogy léte mindvégig az egyéni és a közösségi autonómiák átfogó, rendszerszintű felszámolására, korlátozására épült. Nem volt éles cezúra a hatalomgyakorlás módjában Kádár János uralomra kerülésekor: 1956 novemberétől az 1960-as évek elejéig a Kádár-féle hatalomgyakorlás is jórészt a terrorra épült. Ezt az értelmezést erősíti továbbá az is, hogy a szovjet típusú totalitarizmus alapvető jellemzői, így az egypártrendszer, az állami tulajdon döntő túlsúlya, a megszálló szovjet csapatok jelenléte, az államvédelem/állambiztonság mindennapi életet átszövő tevékenysége, és mindezek következtében is az autonómia hiánya, mindvégig a politikai rendszer meghatározói maradtak.

Ma úgy tűnik, hogy a történelmi távlat, az utólagos perspektíva kirajzolja a korszak egységes arculatát, és megmutatja azokat a jegyeit, amelyek nemcsak a szocializmus megelőző időszakához, hanem a szovjet tömb más országaikhoz képest is egyedivé teszik. A Kádár-korszak nem volt egységes időszak, mégis tekinthetünk rá ekként a történelmi emlékezetben elfoglalt helye miatt. Ettől függetlenül magának a Kádár-kori rendszernek a megítélése is folyamatosan változott. A kortársak másképp élték meg 1957-1958-ban, a megtorlások idején, másképp az 1963-as részleges amnesztia után, és megint másképp a fridzsiderszocializmusnak nevezett időszakban a hetvenes–

nyolcvanas években, majd a rendszerváltás után. (Természetesen az adott korszak belső egysége más történelmi korok kapcsán is megkérdőjelezhető.)

Az a kép, amely a Kádár-korról kialakult, ugyanakkor nem független azoktól a személyes, emocionális képektől, élményektől, amiket az egyének és a családok megőriztek a korszakról. Ezek sokszor szinte teljesen függetlenek a diktatúra lététől, még ha annak világában is születtek vagy ahhoz látszólag közvetlenül kapcsolódnak. Kádár János halála egybeesett a rendszerváltással. Emiatt is volt lehetséges az, hogy a rendszerváltást követő csalódás, a különböző negatív társadalmi folyamatok – a tömegessé váló munkanélküliség, a szegénység, a fokozódó eladósodás – utóbb kedvezően befolyásolták a Kádár-kor megítélését a rendszerváltást követő időszakhoz képest is. A rendszerváltás, amely a Kádár-korszak szimbolikus végpontja, ma az elmúlt rendszer értelmezéséhez is referenciapontnak tekinthető. Szinte kézenfekvő a két egymás után következő korszak összehasonlítása, holott az áttűnések, a politikai korszakhatáron átívelő folyamatok természetesen ez esetben is megmutathatók.

A Kádár-kor megítélése – mint ahogy más történelmi korszakoké is – függ az értelmezés mai perspektívájától. (Megjegyzendő, hogy a rendszerváltás utáni időszakot – politikatörténeti szempontból – egyre kevésbé tekinthetjük egyetlen egységes korszaknak; nem mellesleg ma a hivatalos történelemszemlélet sem tekinti annak). A rendszer vizsgálatához több külső, kívülálló történészi pozíció lehetséges: az egyik ilyen a liberális demokraták perspektívája, alapvetően ez jellemzi a disszertáció megközelítésmódját is (természetesen lehetséges az államszocialista rendszereknek más, például baloldali demokratikus, akár marxista alapú kritikája is). Ha a diktatúra társadalmát és annak működését az elveszített szabadságok felől kíséreljük meg értelmezni, akkor az egyik legfontosabb kérdés az, hogy egy olyan diktatórikus rendszer, amely alapvetően korlátozza az egyéni szabadságokat, miképp képes össztársadalmi szinten is legitimitásra szert tenni, s hosszú távon fennmaradni. Miképp mutatható meg a diktatúra kiépülése és fennmaradása „alulnézetből”, mi az, ami a mikroszintű tapasztalatok alapján általánosságban elmondható a rendszerről, és más perspektívákból nem látható?

Az értekezésben e kutatási kérdés megválaszolását is segítette, hogy a Kádár-korszakról számos új szemléletű politika- és társadalomtörténeti elemzés született. A történelemtudományi ihletésű munkák közül a disszertáció írása során leginkább Rainer M. Jánosnak a Kádár-korszak jellegét, arculatát jellemző munkáira, Ö. Kovács Józsefnek, Tomka Bélának és Valuch Tibornak a korszak társadalmát átfogóan bemutató elemzéseire, Dupcsik Csabának és Kovács Évának a korszak szociológiai diskurzusait történeti szempontból vizsgáló írásaira, illetve Bódy Zsombor, Horváth Sándor és Tóth Eszter Zsófia mikrotörténeti szempontú elemzéseire támaszkodtam. Amint az értekezés hivatkozásai tanúskodnak róla – az itt megnevezett kutatók művein túl –, természetesen

más szerzőktől is több fontos, inspiráló tanulmányt fel tudtam használni a disszertáció megírásakor. Meg kell említeni azt a tényt is, hogy az MTA doktori értekezés kézírata szorosan kapcsolódik korábbi, a Kádár-korszak társadalomtörténetéről írott tanulmányaimhoz; a Libri Kiadónál 2018-ban a Kádár-kor társadalmáról megjelent monográfiám átdolgozott, kibővített változata.

II. Megközelítések, források, módszerek

A szocialista rendszer kádár-kori változásait természetesen nem lehet pusztán a diktátor személyén és az ő politikáján keresztül megérteni. Társadalomtörténeti szempontból a legfontosabb kérdés az, hogy a kortársak mikortól érzik a rendszert állandónak, mozdíthatatlannak, és – elfogadva annak létezését – ők maguk (is) miképpen teremtik meg működésének a kereteit, és kezdenek el a “rendszer” – pontosabban a korszak politikájához való közös alkalmazkodás – logikája szerint gondolkodni, azaz miképp vész el a nyílt és tömeges ellenállás lehetősége. Magyarországon az 1956 után kiépülő uralom jellege kétségkívül a hétköznapi emberek egyéni és kollektív cselekedeteiből is következett. A totalitárius rendszerek sohasem csak felülről építkeznek, hanem alulról is; a totalitarizmus a terror és a közöny komplementer rendszere. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a társadalomtörténeti elemzések szerint az elnyomás valójában a diktatúrában sem válhat totálissá; a hatalomgyakorlásnak, az uralmi rendszer működésének mindig vannak társadalmi korlátai. Ezeket a korlátokat jórészt a hétköznapi emberek mindennapi cselekedetei építik ki, akik azonban az alkalmazkodás sokrétű folyamatában nemcsak a rendszer működését, hanem egyúttal saját cselekvési lehetőségeiket is korlátozzák. A disszertáció egyéni történeteken és példákon keresztül ábrázolja azt, hogy az egyének milyen kollektív tapasztalatok és személyes döntések, felismerések nyomán húzták meg azokat a határokat, amelyeket már nem léptek át, és ennek révén hogyan alakították ők maguk is a szocialista rendszer működését.

Általánosságban – más történelmi korszakokhoz hasonlóan – a Kádár-kor sem tekinthető egyetlen ember személyisége, politikája lenyomatának, jóllehet sok minden eredeztethető Kádár János személyes és politikai döntéseiből, és abból, amit ő maga a Rákosi-rendszerben, illetve annak bukásából tanult. Tudatos lehetett például az, ahogyan a saját személyét látszólag háttérbe helyezte, és önmaga meg a társadalom közé intézményeket helyezett. Az ötvenes években, ha egy állampolgár valamely személyes és fontos ügyet akart elintézni, és magának Rákosi Mátyásnak írt levelet, többnyire a legfelsőbb vezető nevében fogalmazott választ kapott. Kádár János idejében azonban a hétköznapi emberek már hivatalokkal leveleztek. Ettől függetlenül minden hivatal mögött ott sejtették az első számú vezető akaratát. A Kádár-korban a pártközpont irodájának továbbra is

központi szerep jutott; levelei, javaslati sokszor a végső érvet jelentették a vitás ügyekben. A kádári apparátus azonban tudatosan szétterítette a döntések felelősségét a korabeli hivatalok világában; és az intézmények közötti szabályozott munkamegosztás és hierarchia rögzítésével kialakult a *diktatúra üzemszerű működése*. Az egyéni jogérvényesítésnek a diktatúrában is létezett hivatalos bürokratikus útja, s ha ez sikeres volt, azt sokszor Kádár személyéhez kötötték, ha nem, akkor a bürokrácia hibájának tulajdonították, és az ő személyéhez írt kérelmek hatására a pártközpont ilyenkor még mindig közbeléphetett. A rendszer megítélését természetesen Kádár Jánosnak és a kor más vezetőinek cselekedetei is formálták. Ők saját uralmuk legitimálása érdekében tudatosan építették egy jobb és igazságosabb szocializmus képét a Rákosi-korszak után.

Ahogy Hannah Arendt is rámutatott, a totalitárius rendszer mindig arra törekszik, hogy tömeget szervezzon, illetve léte a *tömegtársadalom* kialakulásából következik. Ehhez pedig az szükséges, hogy se az egyének, se a közösségek ne viselkedjenek autonóm módon, még pontosabban, hogy elveszítsék autonómiájukat és ezzel képességüket a kollektív cselekvésre. Arendt művei elsődlegesen a történelmi, társadalmi folyamatokból megszülető totalitarizmusoknak az értelmezéséhez kínálnak kulcsot. A kelet-közép-európai szovjet rendszerek azonban külső nyomásra – kezdetben valódi tömegbázis nélkül – alakultak ki. Ennek kapcsán elsősorban az a kérdés, hogy e diktatúrák miképp voltak képesek felerősíteni a társadalmakban a totalitarizmusokra jellemző cselekvési mintákat. Bár ezekben az országokban a kommunista pártok a szovjet beavatkozás miatt kerültek hatalomra és a szocialista rendszer kiépítése szintén ennek nyomán zajlott, csupán csekély mértékű polgári demokratikus tradíció létezett, és a totalitarizmusához kapcsolható társadalmi gyakorlatoknak ugyancsak voltak gyökereik. Több elemzés szerint a sztálinizmust – és általánosságban magát a szocialista rendszert – e társadalmakban nemcsak kívülről, hanem úgymond belülről is építették. E folyamatban meghatározóak lehettek azok az eltérő történelmi kontextusokból fakadó társadalmi magatartásminták, amelyek az egyes országokban a hasonló elveken működő rendszerek közötti különbségeket is meghatározhatták.

A Kádár-kori Magyarországon a leverett forradalom utáni társadalmi lelkiállapottal is magyarázható, hogy az egyének úgy láthatták, nincs lehetőség a fennálló rendszer megdöntésére, és emiatt is kialakították a maguk egyéni, családi túlélési, hétköznapi stratégiáit, azaz az alkalmazkodás mintázatait. A totalitárius diktatúra hosszútávú működéséhez több szükséges, mint pusztán az állami erőszakszervezetek léte vagy a terror alkalmazásának a lehetősége. A szocialista rendszerben Magyarországon mintha a hosszú távon fennmaradó kádári diktatúrában vált volna általános jelenséggé a társadalmi közöny, az egyéni és a közösségi szolidaritás hiánya.

Paradox módon az apró, kis hétköznapi cselekedetek is építették a rendszert, hiszen összességében hozzájárultak ahhoz, hogy a rendszer hosszútávon fennmaradhasson. A *kollaboráció* általánosságban

alkalmazott fogalom a történetírásban, ám ezekre a magatartásokra pontosabb kifejezés az *alkalmazkodás*. A kádári rendszer nem tehetett külön ajánlatot a nagy társadalmi csoportoknak, osztályoknak, így a parasztságnak, a munkásságnak vagy az értelmiségnek, mert ilyen egységesen megszólítható társadalmi entitások valójában nem léteztek. A korabeli társadalom – az annak viszonylagos egységét mutató kortárs értelmezésekkel szemben – tagolt volt, és nemcsak az anyagi javak terén vagy a különböző foglalkozások társadalmi presztízséhez kapcsolódóan, hanem az uralmi elit és a különböző társadalmi csoportok, illetve az utóbbiak között kialakuló konfliktusok mentén is. A rendszer létének, működésének nem születhettek meg nagyobb társadalmi csoportokhoz – társadalmi osztályokhoz – és azok kollektív magatartásához kötődő értelmezései a valódi érdekképviselő és a kollektív érdekérvényesítés lehetőségének a hiánya miatt.

Az alkalmazkodás mintáinak kialakítása általánosságban sem köthető a társadalmi kollektívumok közös fellépéséhez, mivel erre alig lehet a korszakból példát találni. Sokkal inkább kollektív mintává váló egyéni magatartások építették a kor társadalmát – és formálták tovább ezen keresztül a rendszert magát –, s ennek nyomán alakultak ki az alkalmazkodás össztársadalmi mintázatai, amelyekhez magának a pártvezetésnek is igazodnia kellett. Az alkalmazkodás több társadalmi térben zajlott egyszerre: más mintákat követett, aki falun vagy aki városban lakott, aki a kor viszonyai között szegénynek vagy aki gazdagnak számított, és az is, aki családja korábbi tradícióit követte vagy az, aki új hagyományt kívánt teremteni. Mégis, az egyéni cselekedetek azáltal, hogy szinte eltűnt a nyilvánosságban a rendszerrel szembeni ellenállás lehetősége, valamiféle kollektív, a rendszer létét erősítő akaratot is mutattak.

Kétségkívül fontos jellemzője volt a korszaknak – a felismert társadalmi elvárásokból is következő – tudatos életszínvonal-politika: az egyéni boldogulás lehetőségének a megteremtése. Míg a Rákosi-korszakban a hatalom mintha mindenkitől csak áldozatokat követelt volna a szebb jövő, a szocializmusban és a kommunizmusban megjelölt ideológiai és társadalmi cél érdekében, addig a kádári pártvezetés ügyelt arra is, hogy az egyének, különböző társadalmi csoportok tagjai már a jelenben lássanak olyan jeleket, amelyek a rendszer jövőképét igazolják, és hogy megtalálják számításaikat a mindennapi életben. E törekvés sikerének voltak olyan tárgyi szimbólumai is mint a frizsider, az Orion tévé, a Varia bútor vagy olyan – kortárs és későbbi – fogalmi megtestesülései is, mint a frizsiderszocializmus és a gulyáskommunizmus, vagy egyszerűen az, hogy a Kádár-kort az emberek önálló korszakként látták a szocializmus korábbi időszakához képest. A Kádár-korban a szocializmus eszméje sok szempontból képlékeny, „ideológiátlan” ideológiává vált, mintha az uralom konzerválása és a szocialista rendszer fennmaradása lett volna az elsődleges cél. A rendszer a nyilvánosságban – önmaga konzerválása érdekében – lemondott a teljes társadalmi egyenlőség eszméjének a hirdetéséről. A Kádár-kor hivatalos diskurzusai tartósan olyan képzeteket

teremtettek, mintha bizonyos új fogyasztó szokásoknak a rendszerhez kötődő meghonosítása valamiféle fogyasztói társadalmat, és a kapitalista társadalmakéra hasonlító lehetőségeket s életvitelt teremtett volna. Az ennek nyomán kibontakozó új társadalmi eszménykép pedig már nem az egyenlőséget, hanem az egyéni boldogulás lehetőségét hirdette. A korszak vívmányai elsősorban a társadalmi középbe tart(oz)ó csoportokat érték el, éppen azokat, akik a legfontosabbak voltak a rendszer legitimációja szempontjából, és akiknek a tapasztalatai a leginkább meghatározták a közvélemény álláspontját. Legkevesbé pedig a leszakadó, kirekesztett társadalmi csoportok életét hatották át.

A hatalom diskurzusai kizárták, szinte láthatatlanná tették mindazokat a szereplőket, akiknek a tapasztalatai nem igazolták (volna) a rendszer létét, működését. Kétségtelen, hogy a Kádár-korszak nagy részében az életszínvonal-emelkedés szinte általános társadalmi tapasztalattá vált, ám ettől függetlenül a társadalmi problémák jó részét, az esélyegyenlőtlenséget, a kirekesztést, az előítéleteket a szocialista rendszer sem számolta fel, csupán elfedte. A rendszer diskurzusai a nyilvánosságban szinte teljességgel elfojtották a hivatalossá tett álláspontnak ellentmondó hangokat, és mintegy „gyarmatosították” azoknak az egyéneknek és közösségeknek a tapasztalatait, akik a szocialista korszaknak (is) a „vesztesei” voltak. Alig volt olyan fórum és alig létezett olyan nyelv, amelyen az ő tapasztalataikat meg lehetett volna jeleníteni.

Az értekezés alapvetően levéltári források elemzésére épül: elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött dokumentumokra, a párt- és az állami szervezetek, ezek közül is főképp a Kádár Titkárság, a KB Iroda és a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság irataira, s emellett a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzött Kádár János-hagyatéokra és a Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívumban megtalálható, a kirekesztett társadalmi csoportok életét dokumentáló szociológiai gyűjteményekre. Kisebb részben merít megyei levéltárak iratanyagából, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött forrásokból, korabeli jogszabályokból, illetve memoárokból és interjúkból is. Az elemzés módszertanát elsősorban a mikrotörténet szemlélete határozza meg, azaz a kisebb jelenségek felől közelít a nagyobb folyamatok értelmezése felé, és ez alapján – a diskurzuselemzés eszközeit is alkalmazva – a korszakkal kapcsolatos jelenlegi tudás revíziójára vállalkozik, ill. új kérdések megfogalmazására és új társadalomtudományi fogalmak adaptációjára a Kádár-korról szóló történetírásban.

III. Eredmények, következtetések

A kor társadalma általánosságban leírható olyan atomizált társadalomként, amelyet – a német társadalomtörténetírás által alkotott „*önfejtés*” fogalmat alkalmazva – önfejtő egyének alkottak, akik jobbára sem a hívei, sem az ellenfelei nem voltak a diktatúrának. E társadalomtörténeti metafora szerint a diktatúra világában a hétköznapi emberek olyan, az uralom különböző formáihoz

alkalmazkodni képes egyénekké válnak, akik szinte kizárólag a saját közvetlen érdekeiket tartják szem előtt. Általánosságban az értekezés szerint a társadalom *atomizáltságán* és az *önfejlésén* túl, két fogalommal ragadható meg az egyének és a közösségek korabeli magatartása: ezek a *ressentiment*, illetve a *reziliencia*, amelyek a rendszerhez való alkalmazkodás és az attól való függetlenedés lehetőségeit is jellemezhetik.

A *ressentiment* általánosságban az erővel elfojtott ellenállás, a terror utáni állapot, azaz a rezisztencia kényszerű feladása. A kollektív düh és irigység megnyilvánulása, ami nem ölt látható formát, és aminek nincs egyértelmű célpontja sem. A hétköznapi emberek bizonyos történelmi helyzetekben – nem lévén sem legyőzhető ellenfél, sem tér a valódi cselekvésre – képtelenné vál(hat)nak az ellenállásra. Az egyének cselekedetei ilyenkor szinte kizárólag személyes érdekeket szolgálnak, egymás ellen hatnak és egymást korlátozzák. A fogalommal leírható magatartások általánosságban a magyar társadalom mentálitását is jellemezhetik az 1956-os forradalom leverése utáni helyzetben

Maga az első titkár – a *ressentiment* korának diktátoraként – a köztudatban a társadalom emblematisztikus figurájává vált, az elfojtott forradalom utáni világot jelképező antihőssé, jellegzetes tulajdonságok nélküli emberré, akit éppen az átlagemberekhez való hasonlóság, az egyszerűség jellemzett. A *ressentiment*-ként jellemezhető társadalmi életérzést, mentalitást azonban bizonyosan nem az ő személyes magatartása vagy a politikája teremtette meg. Sokkal valószínűbb az a magyarázat, hogy a hatalom éveiben az ő viselkedése is rezonált a társadalmi elvárásokra, továbbá, hogy a társadalom egyszerűen ilyennek kívánta látni őt. A személye körül kialakuló, a diktátor puritánságát hangsúlyozó sajátos kultusz, részben imaginációként, társadalmi képzetként született meg – annak nyomán, ahogyan az emberek a megszilárduló totalitárius rendszerben elképzelték és berendezték a saját világukat. Feladva a valódi ellenállás lehetőségét, ők az ellenséget többnyire már nem a rendszer vezetőjében, hanem egymásban, esetenként láthatatlan erőiben, vagy a külső, elnyomó hatalomban, a Szovjetunióban keresték.

A reziliencia fogalma – a deklasszált csoportok mellett – leginkább az alsó osztályok és a társadalom életéből jóformán kirekesztett underclass, a rendszer diskurzusaiból is kizárt társadalmi csoportok magatartására alkalmazható. A pszichológia rezilienciaként határozza meg azt a képességet, amelynek révén az áldozat – például a művészet eszközeivel – eltávolítja magát az egykori traumától, és mindeközben átformálja, újratemeti önmagát (saját önértékelését, öntudatát). A kisebbségi csoportok helyzetével foglalkozó történetírás – közvetve a pszichológiából átvéve a fogalmat – ugyancsak rezilienciaként jellemzi azt a jelenséget, amikor valamely elnyomott, kisebbségi helyzetű csoport, közösség képes periferikus helyzetét újraértelmezni, saját jelentésekkel telíteni, és ezáltal szétfeszíti azokat a kereteket, amelyek közé az elnyomó uralmi rendszer

kényszerítette (volna). A reziliencia nem nyílt ellenállás, de nem is kollaboráció, hanem mindennapos küzdelem és kényszerű alkalmazkodás az adott rendszer keretei között. Az államszocializmusban a reziliencia lényege a saját célok megőrzése lehetett, vagyis a kívülmaradás az ideologikus uralmi rendszeren.

Általánosságban a több szinten zajló, sok szereplős alkalmazkodási folyamat a korban végül egy szinte ideológia nélküli politikai rendszert eredményezett. Nemzetközi összehasonlításban – összevetve azt más kelet-közép-európai államokkal – is ez tekinthető a Kádár-korszak, a „kádárizmus” egyik legfőbb sajátosságának. Ennek magyarázata akár kereshető és megtalálható Kádár János személyiségében, politikusi képességeiben, mint ahogy a rendszer vívmányait is ezzel magyarázza a politikatörténeti elemzések többsége, ugyanakkor következhet a magyarországi szocializmus egyetlen valós jellegzetességéből, abból, hogy az egy antitotalitárius forradalom elfojtása után született meg. A Kádár-korszak – más létező szocializmusokhoz hasonlóan, a magyarországi szocialista rendszer egy fejezeteként – mindvégig diktatúraként, s működésének alapjait tekintve totalitárius rendszerként írható le. Annak azonban egy olyan sajátos változataként értelmezhető, ahol a folyamatos alkalmazkodás a nyílt elnyomás helyett a közönyt és ebből fakadóan a személyes és közösségi autonómia hiányát tette a rendszer legfőbb jellemzőjévé. Az alkalmazkodás sok szintéren zajló kádár-kori folyamata a totalitarizmust uralmi rendszerből még inkább társadalmi gyakorlattá (is) alakította.

A liberális demokrácia perspektívájából a korszak legfőbb meghatározottsága tehát az egyéni és kollektív szabadságok, autonómiák hiánya, elvesztése. A korszakkal kapcsolatos kritikai történeti attitűd kifejeződik a Kádár-korszak ideológiáját tükröző korabeli fogalmi konstrukciók újragondolásában, a kor társadalmáról alkotott korabeli képek revíziójában, az ebből következő mítoszok szertefoszlásában, az elfeledett, eltakart képek megmutatásában. A Kádár-korszak abban az értelemben is létezett és létezik, hogy mindannak a tapasztalatnak a közös metaforája, mely a korban megfogalmazódhatott. Számunkra nincs más út ahhoz, hogy ezeket az egyéni és kollektív tapasztalatokat és magának a rendszernek a működését megértsük, mint ennek a fogalmi keretnek az értő-értelmező lebontása: történeti dekonstrukciója. A Kádár-korszak élhető világa valójában több mint mítosz: egyéni és kollektív cselekedetekből és azok elmaradásából eredő képzetek összessége, amely a hétköznapi világában sokszor képes volt, sőt máig képes eltakarni a diktatúra létét és sokféleképpen megélt történetét.

IV. Az értekezés témakörében megjelent publikációk

Majtényi György 2000: Mobilitás és életstílus. Szakérttségisek életútja. In *A mesterség iskolája*. Szerk.: Bódy Zsombor – Mátay Mónika – Tóth Árpád. Osiris, Budapest, 429-449.

Majtényi György 2005a: Az értelmezés hatalma és a hatalom értelmezése. Az 1945 utáni társadalomtörténet fogalmi nyelvéről. *Korall* 19–20. 37–52.

Majtényi György 2005b: *A tudomány lajtorjája. „Társadalmi mobilitás” és „új értelmiség” Magyarországon a II. világháború után*. Gondolat Kiadó – Magyar Országos Levéltár, Budapest.

Majtényi György 2009: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Nyitott Könyvműhely, Budapest.

Majtényi György 2010: Egy ember a megyéből. Gonda György Vas megyei tanácselnök portréja. In *Tanulmányok Szombathely történetéből, 1945–1990*. Szerk.: Valuch Tibor. Szombathely Megyei Jogú Város, Szombathely, 180-198.

Majtényi György: Így élt Kádár János. A ressentiment diktátorának mindennapjai. *Múltunk*. 1. sz. 10-34.

Majtényi György 2012: *Vezérszel. Kádár János mindennapjai*. Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest.

Majtényi György 2014: A gyöngyhalász és a tenger. Hannah Arendt totalitarizmuselméletének a hasznáról. *Kritika: társadalomelméleti és kulturális lap*, 11-12. 14-17.

Majtényi György 2015: „De elmehet a Kádár Jani a picsába!” Reziliencia az államszocializmusban. *Replika* 94. 92–112.

Majtényi György 2016: A szegénység gyarmatosítása. Szegények mindennapjai és a hatalom diskurzusai a Kádár-korszakban. *Korall*. 64. 157-180.

Majtényi György 2018: „Egy forint a krumplis lángos”. A Kádár-kor társadalma. Budapest, Libri, 2018.